

НАПРЯМ 1. МОВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ: РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТА КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ МОВ В РЕІНТЕГРАЦІЇ КРИМУ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-617-8574-47-5-1>

Балаж Ю. І.

*аспірантка кафедри загального та германського мовознавства
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна*

ПРЕПОЗИЦІЯ МОДЕЛЕЙ РЕЧЕНЬ ІЗ ДАТИВНИМ ВИРАЖЕННЯМ КЛЮЧОВОГО КОМПОНЕНТА ПОШИРЮВАЧА

Проблематика позиції ключового компонента із дативним вираженням у структурі поширювача сучасного українського речення набуває особливого значення в контексті функційної граматики. Незважаючи на те, що дативний компонент традиційно асоціюється з адресатом або реципієнтом дії, питання його розташування у препозиції залишається недостатньо дослідженим.

Ч. Філмор обґрунтовано доводить, що «датив у структурі речення пов'язаний із позначенням живої істоти, на яку спрямовується дія предиката» [4, с. 72]. У термінах нашого дослідження це означає, що ключовий компонент поширювача із дативним вираженням виступає маркером учасника ситуації, котрий відчуває або зазнає на собі наслідків дії. Таким чином, цей компонент не реалізує агентної ролі, проте стає центральним елементом, що відображає напрямок чи результативність предикативного процесу.

Вважаємо, що у такому баченні дативний ключовий компонент не зводиться лише до позиційного доповнення, а виконує функцію організації міжсуб'єктних відношень, тобто він окреслює присутність адресата, реципієнта чи експерієнса, без якого предикативна ситуація втрачає свою повноцінність. Його поява у структурі поширювача сигналізує про зміщення фокусу з виконавця дії на того, кому ця дія призначена або хто її переживає.

На цьому тлі вирізняється погляд І. Вихованця, який слушно підкреслює, що «у дативному вираженні ключового компонента поширювача провідну роль відіграють лексеми, які належать до

номінацій істот, передусім осіб» [2, с.106]. Інакше кажучи, субстантиви на позначення людей становлять ядро цього лексико-семантичного поля, визначаючи його системну організацію. І повністю погоджуючись із цим, вважаємо, що ключовий компонент у дативному вираженні найчастіше постає маркером адресата або реципієнта дії, що природно передбачає наявність живого учасника предикативної ситуації. Така лексична наповненість зумовлює специфічну семантичну спрямованість дативного ключового компонента поширювача, зокрема він виступає своєрідним каналом адресованості дії, віддзеркалюючи соціальну й комунікативну взаємодію між суб'єктом та іншими учасниками ситуації.

Досліджувана джерельна база засвідчує, що найпродуктивнішою та найфункційнішою навантаженою позицією дативного ключового компонента поширювача є препозиція. Винесення датива у препозицію створює для читача опорну точку сприйняття предикативної ситуації, бо саме особа, позначена дативним компонентом, задає кут зору на подальший перебіг подій, і таким чином виконує роль когнітивного маркера, що запускає механізм інтерпретації. Вважаємо, що при цьому дативний ключовий компонент поширювача набуває статусу структурного центру, від якого розгортається предикат і його аргументне оточення. Констатуємо, що на рівні валентності це означає м'яке підвищення датива, тобто інтерпретуємо це у такий спосіб – формально залишаючись обліковим актантом предиката, він перебирає на себе частину організаційної функції, яка властива ядру речення.

На нашу думку, мотивація препозиції передусім закорінена у типових предикатних класах, що тяжіють до дативного експерієнсера або носія стану/потреби: *безособові й квазібезособові утворення на кшталт боляче, легше, треба, можна*, предикати психічної сфери *здаватися, хотітися, снитися*, а також предикативи потреби *потрібен, потрібно*. В усіх цих випадках дативний ключовий компонент поширювача є конститутивним елементом речення, адже без нього предикативна ситуація або не замикається семантично, або втрачає головну ознаку – прив'язку до носія переживання чи потреби. І виходячи з цього хочемо наголосити, що препозиція датива виявляється природною: вона економить зусилля обробки, одразу фіксуючи для адресата для кого чи кому відбувається подія, і знімає неоднозначність рольового розподілу між подальшими актантами.

З іншого боку, на рівні синтаксичної динаміки препозитивний дативний ключовий компонент поширювача виконує ще одну надважливу функцію – він компенсує відсутність номінативного суб'єкта в імперсональних конструкціях. Коли предикат не має морфологічного суб'єкта, дативний експерієнсер фактично виконує роль «квазі-суб'єк-

та», тобто контролює інфінітивну валентність «*Мені потрібно зробити...*», бере на себе референційні зв'язки в наступних репліках, утримує когнітивну перспективу речення. Підкреслюємо, що саме в препозиції суб'єктивація датива відчитується найчіткіше, бо препозиція речення є найоптимальнішою позицією для закладання довгого референційного сліду.

Нам видається, що перевага препозиції підтримується й просодично, зокрема короткі прономінативні форми дативного ключового компонента *мені, йому, їй, тобі* утворюють компакту, ритмічно сильну прелюдію, після якої легко «падає» безособовий або предикативний центр «*мені боляче*», «*йому здавалося*», «*їй хотілося*». Справді, ця ритміка є внутрішньо мотивованою: спершу фіксується носій досвіду, а далі його модально-якісна характеристика, і лише потім розгортається ситуаційний контекст (інфінітив, об'єкт, адвербіативний поширювач). Власне, така мелодика фрази і є технічним оформленням когнітивної рамки.

Варто звернути увагу на те, що наступна закономірність стосується емпатійної ієрархії. Особи з вищим емпатійним рейтингом *я, ти* статистично частіше займають препозицію, ніж референти третьої особи або неживі носії станів. Це добре узгоджується з природою художнього дискурсу, де оповідний фокус нерідко співпадає з точкою сприйняття персонажа або наратора, препозитивний датив тут виконує роль «якоря» співпереживання. Своєю чергою, предикати потреби й потенційності, такі як-от: *потрібно, потрібен, випало, припало* демонструють підвищену спроможність до препозиційного датива саме через те, що їхня семантика, так би мовити, прикріплює властивість або подію до конкретного носія ще до актуалізації решти актантів.

Розгляньмо детальніше речення *Їй хотілося продовжити цю думку, але вона була наче загінотизована* (Ю. Андрухович) – модель поширювача у препозиції з дативним вираженням ключового компонента [K^1 (Pron₃) + Pr].

Ключовий компонент поширювача *Їй* (Pron₃) задає експерієнсну координату, в межах якої розгортається предикативна ситуація *хотілося продовжити* (Pr). Як видно у цій моделі поширювача ключовий компонент із дативним вираженням виконує роль носія внутрішнього стану і є валентно необхідним, оскільки без нього предикат не отримує прив'язки до свідомості суб'єкта переживання. Препозиційне винес-

¹ Перелік умовних скорочень: K – ключові слова; S – суб'єкт; Pr – предикат; V – вербатив; Праер – приєменник; S₁-S_x – відмінкові форми субстантивів; Adj₁-Adj_x – відмінкові форми ад'єктивів; Pron₁-Pron_x – відмінкові форми прономінативів; Adv – адвербіатив, Num₁-Num_x – відмінкові форми нумеративів.

сення *їй* створює рамковий ефект: читач спершу фіксує того, кому належить афект, і вже потім, який саме стан відбувається та на що він спрямований. Отже, ключовий компонент із дативним вираженням у постпозиції ініціює предикативний процес, задаючи кут сприйняття події.

Граматичне ядро становить імперсональний предикат *хотілося*, однак саме дативний ключовий компонент *їй* формує його семантичну специфікацію. Зазначаємо, що тут ідеться не про будь-яке «хотілося», а про власне-її інтенцію. Цей датив водночас виконує контроль інфінітива: у групі *продовжити цю думку* невиражений суб'єкт інфінітива кореферентний із експерієнсером (*їй* $\approx$ *вона*). Таким чином, дативний ключовий компонент не лише маркує стан, а й каналізує потенційну дію, створюючи місток між переживанням і його можливою реалізацією.

На нашу думку, у з семантичного погляду препозиція зумовлює актуалізацію експерієнсера: центр ваги зміщується з предиката на особу-носія стану. Перспектива розгортається у векторі *її* $\rightarrow$ предикат *хотілося* $\rightarrow$ телічна мета *продовжити цю думку*. Доконаний вид інфінітива задає цільову завершуваність *довести думку до межі*, тож комбінація «стан $\rightarrow$ телічна дія» моделює траскторію «імпульс $\rightarrow$ завершення». Вважаємо, що на просодичному рівні коротка форма *їй* у сильній препозиції створює чіткий ритмічний зачин і забезпечує плавний перехід інтонаційного тягаря до предикатива.

Як можемо бачити, у цьому реченні координована частина *але вона була наче загінотизована* впроваджує семантику інгібіції, тобто опозиція між волевим імпульсом і станом загінотизованості демонструє конфлікт прагнення та виконуваності. Завдяки препозиційному дативному ключовому компоненту поширювача когнітивна перспектива утримується на її внутрішньому досвіді; отже, друга частина не нейтралізує першої, а накладає обмеження на реалізацію інтенції, підсилюючи психологічну напругу мікросюжету.

Проте, вже з іншого боку, структура підкреслює емпатичний ефект індивідуальної оптики, коли мовець наголошує не лише на факті наявного бажання *продовжити думку*, а й на значущості носія стану як центру сприйняття. Дативний ключовий компонент поширювача у препозиції виконує функцію смислової домінанти: він визначає рамковість усього речення, зумовлює вибір інфінітивної стратегії та задає емоційно-психологічну тональність фрагмента.

Отже, препозиція дативного ключового компонента поширювача в наведеній моделі є дієвим механізмом експерієнсної рамковості, що поєднує морфологічну маркованість дативу, імперсональну організацію предиката й прагматичну інтенцію речення. Оскільки речення

розпочинається із носія переживання, то і вся подальша подія постає як похідна від його внутрішнього стану.

Наша наукова розвідка констатує, що препозиція дативного ключового компонента поширювача постає не лише як формально синтаксичний варіант, а як семантико-функційна стратегія. Вона актуалізує значення адресованості, виокремлює соціально чи психологічно значущого учасника предикативної ситуації й формує специфічний тип реченнєвої динаміки, у якому ключовий компонент у дативному вираженні стає центральним організатором смислової перспективи речення.

Література:

1. Воробець О. Д. Поширювачі семантичної моделі речення через призму теорії словесності О. О. Потебні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія*. Харків, 2016. Вип. 74. С. 51–55.
2. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови : монографія. К. : Наукова думка, 1987. 232 с.
3. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія. Чернівці, 2011. 672 с.
4. Fillmore Ch. The Case for Case. *Grammatical Relations, Syntax and Semantics*. 1969. Vol. 8. P. 59–81.
5. Корпус української мови. URL: <http://www.mova.info/corpus.aspx> (дата звернення: 12.09.2025).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-617-8574-47-5-2>

Божук А. О.

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри мовної підготовки

Національного медичного університету імені О. О. Богомольця

м. Київ, Україна

ЛІНГВОЦИД УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ТЕРИТОРІЇ АР КРИМ І МІСТА СЕВАСТОПОЛЯ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (2014–2025 РР.)

Після окупації АР Крим і міста Севастополя у 2014 році РФ розпочала політику з применшення присутності в цих регіонах етнічних українців, які становлять другу за чисельністю громаду. Якщо за результатами Всеукраїнського перепису 2001 року в обох регіонах